

NURƏDDİN SALMANZADƏ
Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
“Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti” kafedrasının
baş müəllimi, polis polkovnik-leytenantı

NİZAMİ QƏDİROV
Azərbaycan Respublikası Dövlət Sərhəd Xidməti
Akademiyasının Xüsusi fənlər kafedrasının rəisi,
istefada olan polkovnik

ƏMƏLIYYAT-AXTARIŞ FƏALIIYYƏTİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ ZAMANI İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ TƏMIN OLUNMASININ ƏSAS MÜDDƏALARI

Açar sözlər: əməliyyat-axtarış fəaliyyəti, mənzil toxunulmazlığı, məlumat azadlığı, telefon danışıqları

ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, жилищный иммунитет, свобода информации, телефонные разговоры

keywords: operational-search activity, housing immunity, telephone conversations

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri bu fəaliyyətin əksər hallarda qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilməsidir. Belə halda əməliyyat-axtarış tədbirlərinin səmərəliliyinin artırılması üçün çox vaxt vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına zərurət yaranır. Bunun nəticəsində bir çox ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin açılması təmin olunur.

Qanunvericilikdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədi müəyyən edilərkən, xüsusi olaraq insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqları müdafiə obyektləri sırasında ilk cərgədə müəyyən etmişdir.

«ƏAF haqqında» Qanunda (1, mad. 4) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət olunması üçün çoxsaylı təminatların nəzərdə tutulma-

sı son dərəcə əhəmiyyətlidir. Bu təminatların əhəmiyyəti həm də onların real xarakter daşımasıdır. Çünki təminatların əhəmiyyəti onların sayı, rəngarəngliyi ilə deyil, hər şeydən əvvəl reallığı ilə müəyyən edilir və bu reallığın özünün təmin olunması üçün qeyd olunan qanunda bütöv bir mexanizm nəzərdə tutulmuşdur. «ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsi həm də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş «şərəf və ləyaqətin müdafiəsi» (mad. 46), «məlumat azadlığı» (mad. 50), «mənzil toxunulmazlığı» (mad. 33), «insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı» (mad. 71), «şəxsi toxunulmazlıq hüququ» (mad. 32) və s. kimi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının konkret olaraq reallaşmasını təmin edir (2).

Şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsasını təşkil edən ən mühüm hüquqlardan biri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 32-ci maddəsində təsbit olunmuş şəxsi toxunulmazlıq hüququdur. Müvafiq olaraq konstitusiya göstərişləri əməliyyat-axtarış orqanlarına, habelə vəzifəli şəxslərə əsassız olaraq vətəndaşların şəxsi həyatına müdaxilə etməyi qadağan edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən şəxsin öz

razılığı olmadan onun şəxsi həyatı barədə məlumatın toplanmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir. Lakin, istisna hal kimi göstərmək olar ki, qanunvericiliyə əsaslanaraq, istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirləri aparılarkən, şəxsin razılığı tələb olunmur. Şəxs haqqında məlumatların onun razılığı olmadan toplanması, saxlanılması və istifadəsi qadağan olduğu halda, cinayət əməli onun şəxsi həyat sahəsinə aid edilmir, ehtimal olunan cinayətin baş verdiyinə görə onun barəsində məlumatın toplanmasına yönəlmiş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsini konstitusiyaya hüquqlarının pozulması kimi qiymətləndirmək olmaz.

«ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsində nəzərdə tutulmuş «telefon danışıqlarına qulaqasma», «poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması», «texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması» əməliyyat-axtarış tədbirləri vətəndaşların şəxsi toxunulmazlıq hüququnu məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirləridir.

Konstitusiyanın 33-cü maddəsində öz əksini tapmış «mənzil toxunulmazlığı» hüququ şəxsi toxunulmazlığın daha bir təzahürüdür. Mənzil toxunulmazlığı dedikdə, xüsusi ev və ona daxil olan yaşayış və qeyri-yaşayış binalarına qanunla müəyyən olunmuş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla, orada yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəsin daxil ola bilməməsi başa düşülür.

Bu Konstitusiyaya hüququndan belə nəticə çıxır ki, mənzilə yalnız onun içərisində yaşayan şəxslərin razılığı ilə daxil olmaq olar. Onların razılığı olmadan evdə bütün baş verənlər haqqında məlumat vermək olmaz. Toxunulmazlıq prinsipinə görə onun içərisindəki sənədlər, yazışma və müxtəlif predmetlər də toxunulmazdır. Mənzilə daxil olmağın qadağan edilməsi, habelə müasir texniki vasitələrin köməyi ilə evin içərisində baş verənlər barədə məlumatın toplanmasına, müşahidə edilməsinə də aid edilmişdir («ƏAF haqqında» Qanun mad. 10.I hissə 9-cu bənd, CPM mad. 445.1.5) (3). Belə hərəkətlərə yalnız qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yol verilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsinin IV hissəsinə əsasən, hər kəsin yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirlərini saxlamaq hüququna dövlət təminat verir. Bu hü-

quq qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqəti üzə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər.

Şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində hüquqlarının və qanuni mənafələrinin səmərəli təminatı ondan ibarətdir ki, bu fəaliyyət dəqiq hüquqi əsas üzərində həyata keçirilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilərkən vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi əsasən üç yolla həyata keçirilir. Birincisi, bu istiqamətdə ƏAF haqqında qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qadağalardır. İkincisi, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi zaman qanuni mənafələrinin pozulduğunu hesab edən şəxsin şikayəti və həmin şikayətə baxılması ilə, üçüncüsü isə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzərində idarədaxili, prokuror və məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə təmin olunur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar daha çox insanların hüquqlarının məhdudlaşdırma səlahiyyətinə malikdirlər, lakin bu məhdudluq qeyri-aşkar xarakter daşıyır və vətəndaşların bu barədə məlumatı olmaya bilər. Buna baxmayaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində şəxsin hüquqlarının və mənafələrinin təmin olunması mexanizmi ƏAF haqqında qanunvericilikdə öz əksini tapmışdır ki, bu da əsasən müəyyən qadağalarla əhatə olunur.

«ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin 2-ci bəndində göstərilir ki, hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının toxunulmazlığına, o cümlədən şəxsi və ailə həyatının sirlərinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır. Maddənin bu bəndi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsində əks olunmuş «şəxsi toxunulmazlıq hüququ» və 46-cı maddəsində əks olunmuş «şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ» ilə bilavasitə əlaqəlidir və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə münasibətdə onun məzmunu konkretləşdirilir və həyata keçirilməsini təmin edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin xüsusiyyətləri həmin fəaliyyəti həyata keçirən vəzifəli şəxslərin ayrı-ayrı şəxslərin həyatı, əlaqələri və onun özünə aid olan bir sıra məqamlar barədə məlumatlarla tanış olmasını, bu məlumatlarla işləməyi zəruri edir. Həmin məlumatları yaymağı qadağan etməklə qanun vəzifəli şəxslər tərəfindən sui-istifadə hallarına yol verilməsinin, bu cür məlumatlardan cinayətkar məq-

sədlərlə (məsələn, barəsində məlumat olan şəxsin şantaj edilməsi) istifadə olunmasının cinayət məsuliyyəti yaratdığına önə çəkir və belə halların qarşısını alır. Bu müddəa 8-ci maddənin 3-cü bəndində əks olunmuş əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən, ƏAF subyektinə insanları hədələməklə, zor işlətməklə şantaj etməyi, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını, qanunla qorunan mənafələrini məhdudlaşdıran digər qanunsuz tədbirlərə əl atmağın qadağan edilməsi barədə müddəanı gücləndirir. Belə ki, hər hansı şəxs barədə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi zamanı əldə olunmuş nüfuzdan salan məlumatlar vəzifəli şəxs tərəfindən həmin şəxsi hədələyərək və şantaj edərək öz məqsədinə uyğun davranışa, hətta əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədlərinə çatılması üçün uyğun ifadə verməyə məcbur etmək üçün istifadə edilə bilməz. Həmçinin hər hansı şəxs barəsində əldə olunmuş məlumatlardan digər şəxslərin, siyasi qurumların məqsədləri naminə istifadə etməyə yol verilmir.

Qanunun 4-cü maddəsinin 2-ci hissəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini pozmağın qadağan edilməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üçün ümumi normadır. Yəni, bu fəaliyyəti həyata keçirən hər bir orqan və əməliyyat işçisi daima qeyd olunan hüquq və azadlıqların pozulmasına gətirəcək şəraitin yaranmasının qarşısını almaq üçün tədbirlər görməlidir. Vətəndaşların konstitusiya və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər hüquqlarının, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı hər hansı formada məhdudlaşdırılması yalnız o vaxt qanuni və əsaslandırılmış hesab edilə bilər ki, bu hər hansı bir şəkildə cinayətlərin qarşısının alınması, açılması, məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşənlərin axtarışı ilə bağlı olsun.

«ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin 3-cü hissəsində ƏAF subyektlərinin hər hansı bir siyasi partiyanın və ya ictimai birliklərin mənafeyi naminə hərəkət etməsinin qadağan edilməsi bu maddənin 1-ci hissəsinin 1-ci bəndinin qanunla əlavə təsbit olunmasıdır, yəni bu qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmayan məqsədləri güd-

məyin və ya vəzifələri yerinə yetirməyin qadağan edilməsi ilə eynilik təşkil edir.

Qanunvericilik və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının, habelə qanunla müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçmiş ictimai birliklərin və dini təşkilatların işində onların qanuni fəaliyyətinə təsir etmək məqsədilə məxfi iştirak edilməsinin qadağan olunması əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı qanunçuluğun, insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasına xidmətin daha bir bariz nümunəsidir.

Qeyd olunduğu kimi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunması və təmin olunması formalarına əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində hüquqları pozulmuş şəxslərin şikayət etmək hüququ və həmin hüququq təmin edilməsi, eyni zamanda bu fəaliyyətə nəzarətin həyata keçirilməsi aid edilir.

«ƏAF haqqında» Qanunda hüquqları pozulmuş şəxslərin şikayət hüququnun nəzərdə tutulması əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları təminatlarının reallığını təmin edən faktorlardan biridir. Qanunun 4-cü maddəsinin IV hissəsində deyilir: «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hərəkəti nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulmuş hər bir şəxs həmin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabe olduğu yuxarı orqanın rəhbərinə, prokurora və ya məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir». Bu müddəa Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsinin I hissəsindəki «hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır» müddəasına və eyni zamanda Konstitusiyanın 60-cı maddəsinə (hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı) uyğundur. Həmin maddənin II hissəsinə əsasən hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərdən məhkəməyə şikayət edə bilər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» qanunun 4-cü maddəsinin V bəndində deyilir ki, daxil olmuş şikayət üzrə qərar qəbul etmək üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada müvafiq olaraq xidməti yoxlama və ya məhkəmə baxışı aparılmalıdır.

«ƏAF haqqında» Qanunun 16-cı maddəsinin III hissəsinə görə şəxs haqqında xüsusi texnikanın köməyi ilə əldə edilmiş məlumatlar açıqlandıqda,

həmin şəxs bu məlumatın qanunsuz əldə edilməsinə və ya əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində xüsusi texnikanın tətbiqinə icazə alınmamasına əsaslanaraq, ifadələrindən imtina və məhkəməyə şikayət edə bilərlər.

«ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin V hissəsinə görə, verilmiş şikayətin məhkəmə baxışının hərtərəfliliyini və dolğunluğunu təmin etmək məqsədilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektı məhkəmənin qərarına əsasən, dövlət və xidməti sirrin yayılması və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin keçirilməsinə gizli surtdə yardım göstərən şəxslər haqqında məlumatlar istisna olmaqla əməliyyat-axtarış işinin məzmunu ilə şikayətçini tanış etməyə borcludur.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri zamanı şəxsin hüquqlarının və qanuni maraqlarının təmin olunmasının hüquqi təminatını Cinayət Məcəlləsində şəxsi həyatın toxunulmazlığının (mad. 156), yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirrinin (mad. 155) mənzil toxunulmazlığının (mad. 157) pozulmasına görə cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsi təşkil edir (4).

ƏAF sahəsində qeyri-qanuni qərarların qəbul edilməsinə və bunun nəticəsində şəxsin hüquq və qanunla qorunan mənafelərinin pozulmasına görə əməliyyat aparatının əməkdaşları üçün CM-nin 302-ci maddəsinə əsasən cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı-2020.
2. Azərbaycan Respublikasının «ƏAF haqqında» Qanunu. Bakı-2020.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-prosessual Məcəlləsi. Bakı-2021.
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı-2021.

Нуреддин Салманзаде, Низами Гадиров

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ОПЕРАТИВНО-ПОИСКОВЫХ ДЕЙСТВИЙ

Резюме

Одной из характерных черт поисковых операций является то, что они часто выполняются неявным образом. В этом случае для повышения эффективности поисковых операций часто необходимо ограничивать конституционные права и свободы граждан. В результате предотвращается множество тяжких и особо тяжких преступлений и раскрываются преступления.

При определении цели поисковых операций в законодательстве, в частности, права и свободы человека и гражданина находятся на первом месте в списке объектов защиты.

Nuraddin Salmanzada, Nizami Qadirov

THE MAIN PROVISIONS OF ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN WHEN CONDUCTING OPERATIONAL SEARCH ACTIONS

Summary

One of the characteristic features of search operations is that they are often carried out in an implicit manner. In this case, in order to increase the effectiveness of search operations, it is often necessary to restrict the constitutional rights and freedoms of citizens. As a result, many serious and especially serious crimes are prevented and crimes are solved.

When defining the purpose of search operations in the legislation, in particular, the rights and freedoms of man and citizens were identified as the first objects of protection.